

Humoristáink a Bach-korszakban.

Írta: SZINNYEI FERENC.

A Bach-korszak, a politikai elnyomásnak ez a szomorú év-tizede, közletről nézve nem is volt olyan szomorú. A magyar szívósságot nem lehetett megtörni, a magyar jó kedélyt lehangolni. A „honfibu“, ha néha el is fogta az embereket, nem ölhette meg kedvüket az élethez és jövőbe vetett reménységüket. Az élet folyt tovább a maga rendes medrében, akárhogy uralkodott is a Bach-kormány. Szellemi életünk hatalmasan föllendült. Irodalmunk esodálatosan virágzani kezdett, színházi és zenei életünk megélenkült. Egymás után kerülnek színre Nemzeti Színházunkban Meyerbeernek, Halévynek, Rossininak és Verdinek új operái, a modern francia színpad újdonságai, s a magyar írók új meg új darabjai. Világhírű drámai színészek, operaénekesek, balettesillagok és zeneművészek mulattatják a közönséget. Rengeteg a bál. Volt olyan nap farsang idején, hogy egy este harminc táncmulatság van a fővárosban. Nyáron a császárfürdői bálokban mulat a fiatalság. Új kávéházak és vendéglők nyílnak meg, s folyik a dáridó Patikárus, Kecskeméty és Sárközy híres bandáinak muzsikája mellett.

A humor és jókedv az irodalomba is benyomul addig nem tapasztalt mértékben. A negyvenes évek víg elbeszélő irodalma megszakítás nélkül folytatódik és rendkívül megnövekszik. Kapósak lesznek az adomagyűjtemények (legjobb köztük a Jókaié és a Vas Gerebené) és a szépirodalmi lapok, zsebkönyvek, naptárak tömegesen közlik a humoros elbeszéléseket. Az írók mintha el akarnák felejtetni a sívár jelent jókedvű tréfáikkal, s mintha búsulásra hajlandóbb honfitársaikat minél jobban meg akarnák nevetetni.

A nemzetnek ezekről a felvidítóiról, a Bach-korszak humoristáiról akarok itt röviden megemlékezni, s róluk kis arcképvázlatokat adni.

Legfurcsább alak volt köztük Bernát Gáspár, helyesebben Gazsi — mert mindenki így hívta —, a nemes úrnak s az élőködő bohócnak ez a különös keveréke. Hevesmegyei dzsentrí, okleveles ügyvéd, elegánsan öltözködő, tapintatos, jómodorú és

tisztességes ember, akit mindenki szeret. Csakhamar elhíresedik adomáiról, bolondos, vad ötleteiről, groteszk elmésségéről, s a nemes urak állandó mulattatója lesz már a negyvenes években, de a Bach-korszakban válik igazán népszerűvé. A mai Országos Kaszinó helyén álló Arany Sas-fogadó állandó ingyenes vendége, ki a kocsmárosnak mégsem marad adósa, mert eredeti egyénisége igen sok embert vonz a vendéglő asztalaihoz. Élőszóval elmondott furesaságait le is írja, az akkori lapok szívesen közlik őket, s kötetekbe gyűjtve szívesen veszik meg tőle barátai és ismerősei. Maga nem értékelte nagyra freskóképeit, s őszintén bevallotta, hogy nem született írónak, csak tollforgató műkedvelőnek. Úgy is volt. „Freskóinak“ (így nevezte tréfás apróságait) alig van igazi tartalmuk. Leírja bennük tiszavidéki utazásait, látogatásait, apró kalandjait eredeti, subjektív modorában az angol *Sterne Sentimental Journey*-ére emlékeztetve, megírja jurátusélményeit, kortesvilági tapasztalatait. Ilyen tárgyai vannak: egy vidéki táblabíróról rászéd egy szélhámós orvos, két leányt megszóktat két jurátus, egy halottnak hitt tót-atyafi feltámad, egy nyárspolgári társaság kirándul a budai hegyek közé. A tárgy és tartalom különben egészen mellékes írásaiban. Amit akkor mulatságosnak találtak, az az ő ríktó humorú előadása volt. Ennek egyik jellemző vonása a furesa nagyotmondás, a lehetetlen túlzás. Ezek voltak a híres „Gazsiadák“. Íme néhány mutatóba: a nedves hónapos szobában „kakukfű nő a termeteden“, „itt kaszálnak lóherét a hátadról“, „Afrikából mult nyáron hozzánk szökött azon iszonyú hőség, mely a jeget aszalt körtévé préselte... a pecsétgyűrűből kiolvastá a címet... és szenet égetett a gránitból“, másutt meg azt írja, hogy a nagy melegben lángot sóhajtanak a kutak, a puskaport jégbe kell hűteni, a fali mappán pedig Szibéria is füstölög. Viszont télen bajusz-szárnya a vagón ablakához fagy, bal füléhez pedig jégesap fülönfüggő tapad... a sűrű ködből vastengelyt lehetett volna faragni. Szereplőinek nevei is mind szemenszedett furesaságok: Maróni Charta Bianca, Bórax Ubul, Tapló Scintilla, Giriny Jakab, Tréma Stefán.

Előadásának másik jellemző vonása a körmönfout stílus, amely vad képeivel, erőltetetten eredetieskedő fordulataival, szófűzésével és elméskedésével a humoros stílusnak legszélsőbb határát jelenti. Így ír például: a vasúton „jobbomat egy zsidó szenzálból disznókupecce örményesült szurtos egyéniség oldal-

gatá". A libát tartalmazó papírcsomag kibontását így írja le: „Vastag fekete papírba bemúmiázott rugékony valami... A gyászmantillos papírszörnyet olló-bicskaféle szuronnyal meggyilkolom... oldalbordáit a rajtuk rágódó spárgakígyóktól felszabadítom.“ Jól mondja egy helyen a maga stílusáról, hogy az „magyar nyelvre is alig fordítható“.

Róla igazán elmondhatjuk, hogy ő volt ennek a kornak vad-humoristája.

Mint elbeszélő, nála valamivel magasabb színvonalon állott Lauka Gusztáv, Petőfi barátja és Kossuth híve, ki az ötvenes években, hogy megélhessen, a Bach-kormány hivatalnoka lett. Szegény Kuthy Lajost ugyanezért társadalmilag kivégezték, de tőle nem vették rossz néven Bach-huszárságát, talán azért, mert a könnyelmű bohémet, a hűbéres cimborát mindenütt szerették, s nem tartották elég komoly embernek. Nagyon termékeny író volt, csak úgy ontotta könnyű fajsúlyú humoreszkjeit, s a szerkesztők kapva-kaptak rajtuk.

Életképeiben és életképszerű elbeszéléseiben főként a vidéknek nevetséges alakjait rajzolta: a gavallért, a kártyást, a nagyevőt és ivót, a kellemetlen és unalmas embert, a nagyképű politizálót, a gazdatiszti osztály különféle alakjait, a vándorkomédiást. Leírta a névnapi mulatságot, keresztelőt, szüretet, a nagykoeszmában tartott „nobelbált“, a jótékony célú hangversenyt, a műkedvelők előadását. Kedvteléssel tette nevetségessé a nagyképűséget, műveletlenséget, fényűzésben, eszem-iszomban való versengést, ostoba tékozlást, s a házassági perpatvarokat. Legszívesebben léha szerelmi kalandokat beszélt el, melyekben hol az udvarlók kerekednek felül a felszarvazott férjen, hol ők sülnek fel, a férj ugratja meg őket, vagy véteti el velük méltó büntetésül a könnyelmű feleséget. Elbeszéléseiben alig van komolyabb életszemlélet vagy erkölcsi fölfogás, de annál több a torzító, túlzóan karikírozó jókedv. Neki az a fontos, hogy olvasóit mindenáron megnevettesse: jó és rossz élcekkal, vad tréfákkal és furcsa, eredetieskedő stílus-ötletekkel. Ebben Bernát Gazsi szellemi rokona, de humoros stílusa sokkal könnyedebb, simább és kevésbé torz amazénál. Alakjait ő is a legfurább nevekkal ékesíti fel: Maulaff Árpád, Plajbász János, Barbiero los Bajuszádós, Vlatyár Clemence, Trombetta Klapli.

Ilyeneket ír: „Ő elájult, én pedig bogni kezdtem“, „az egész természet oda látszék működni, hogy elválásunk költői, tragikus

és drasticus legyen“. „Látlak-e még valaha, Szepi? Miután most majd minden évben van kholera, egész bizonyossággal nem állíthatom, hanem azt remélem, igen!“ Az őt mindenhová követő vörös angol kilétét így találgatja: Ki lehet? nagyapám szel-leme? az örök zsidó? a kolera? Derűre-borúra használja az ide-gen, köznapi, sőt közönséges szavakat és szólásokat, melyek addig az irodalmi nyelvben nem voltak járatosak: bűdös vilá-gítás, bőgő zene, agyondurrantott frakk, pipaszárlábú vaddisznó, pofapéldány, Róza majd „megveszett“ Macbeth indulójáért, fok-hagymás rosziprádli, cilinder-óra, fuseher, smafú, wasserdiecht kedély. Ez a humoros hatásra törekvő szándékos lomposság a mai kabaré-stílusra emlékeztet, mely hű tükre akar lenni a fő-város triviális társalgási nyelvének.

Lauka sekélyes tartalmú humoreszkjeiben sok az ízléstelen-ség, pikantéria-hajhászás, torzító figurázás, de sok a jó meg-figyelés, eredeti ötlet és nyers humor is.

Nagyobb tehetség volt Beöthy László, a régi nemesi csa-ládból származó jogvégzett honvédtiszt, aki rövid színészkedés után író lett, s elhagyva komáromi otthonát, Pesten élte a fiatal írók anyagilag bizonytalan, bohém életét. Beöthy közelebb járt az igazi humorhoz, mint két társa. Gyöngéd szívét és mélabús kedélyét leplezte tréfáival, s búskomorságát fojtotta borba és víg mulatozásokba. Egy ilyen víg napjának emlékét őrzi Balogh Zoltánnak, a költőnek és festőnek arcképe, melyet atyántól, Beöthy László közeli rokonától, örökölt. Ajánlása így hang-zik: „Szinyei Józsefnek non plus ultra emlékül, különösen pedig azon percek okáért, melyeket per tricolor: én, Beöthy László és nevezett kedves barátom együtt töltöttünk. Pest, Augustus 8-án 856. Balogh Zoltán.“ Utolsó víg novelláját halálos betegen írta a *Hölgyfutárnak*, s ezt mondta a szerkesztőnek: „Ne közöljétek még most beszélyemet, mert igen különös volna, hogy míg itt a kórágyon haldoklom, addig a Hölgyfutárban komizálok.“ Mikor harmincegyéves korában (1857) eltemették, minden lap meghatottan emlékezett meg róla. A szellemes, vidám, kedves fiút mindenki szerette. Lisznyay Kálmán és Tóth Endre versekben siratták el, a zeneszerzők zeneműveket írtak emlékére. Ő is azok közé tartozott, akikről Lisznyay azt mondta, hogy „könnyelmű fők és nemes szívek“.

Greguss Ágost, a *Pesti Napló* szigorú kritikusa, többször kíméletlenül megtámadta és „Saphir majmolójának“ mondotta.

A magyarországi születésű híres bécsi humorista, kit személyesen is ismert, valóban hatott rá. Ő is, mint az, sok elméskedő, élcekkal teletűzdelt elmefuttatást, aktuális tréfát írt és több humorisztikus naptárt és gyűjteményt adott ki (*Puncs, Nesze semmi, fogd meg jól!, Örög naplója, 101 cholera-csepp, Beöthy László mint pesti arszlán, Aki vesz, annak lesz!*), de Saphiron kívül az angol humoristáknak, a francia romantikusoknak és Jókainak hatását is látjuk munkáin. Mindezek azonban nem magyarazzák meg írói sikereit. Beöthy határozott tehetség volt és föltétlenül kiforrottabbá, eredetibbé fejlődött volna, hogyha korai halála nem tett volna szomorú pontot ennek a fejlődésnek az elejére. A szerkesztő művészetnek ő sem volt mestere, de Bernát és Lauka vázlatosságán felülemelkedve, már hosszabb víg elbeszéléseket írt, melyeknek van tartalmuk és bonyodal-
muk. Ez a tartalom legtöbbször sekélyes: vad író-zseni története, kolduló barát s egy obsitos kalandjai, egy báró-gavallér furesa felsülései, álarcosbáli, kollégiumi, házassági és szerelmi félreértések meg zavarok. A helyenkint érdekes bonyodalom pedig a francia romantika módjára félreértésekből, véletlenekből, fantasztikus valószínűtlenségekből áll. A rikitő hatásokat ő sem veti meg, de nem olyan túlzó, léha és ízléstelen, mint Lauka sokszor. Elbeszélő modora és stílusa nem fura fintorokkal hat, hanem a tárgyból fakadó komikummal, az írónak önmagán és másokon mulató humorával, elmés párbeszédeivel, kedves természetességével. Ebben már Jókai tanítványa. „Egy universal genie viszontagságai“ című novelláját így kezdi (csak kivonatossan mondom el): Egy kis városban elmélkedik hideg szobájában a világirodalom nagy költőinek nyomoráról. Universal-genie, aki ért a hangászathoz, nevezetesen a füttyüléshez, harangozáshoz és verklizéshez. Ért a fűvészethez, meg tudná pl. mutatni, hogy lehetne a spinátot az országból végkép kiirtani, tudna értekezést írni a töltött káposztáról, mely Magyarországon az ötödik elem. Más mindenfélehez is ért. Elhatározza, hogy verset fog írni: megéneкли az Alföldet, Tótországot, az ecsedi lápot, Sepsy Károly (egy akkori fűzfaapoéta) és a miskolci kocsonyát. A gondolatok könnyűek, mert másoktól kölcsönzi őket, de a kádenciák faragása nehéz. Ekkor lép be hozzá Köbölszegi Tivadar, a helybeli színi-direktor, s arra kéri, hogy írjon nekik bohózatot. Ígér neki érte hat rénes forintot. Megírja, elviszi. A próbán ő sűg, mert a sűgó a röhögéstől nem tud.

Maga is nehezen sűg, mert Alfonsa kisasszony szép lábait nézi. Anastasia kisasszonynak nem tetszik a darab, balettet szeretne beleszőni, majd azt indítványozza, hogy adják elő inkább Meyerbeer Prófétáját, de mivel a színészek közül csak ő tud énekelni, nem lehet. Majd drámává akarják átalakíttatni. Végre súlyos átkot mond az egész társulatra, mire kidobják. — Folytatását nem mondom el, bennünket csak elbeszélő módja érdekelt.

Beöthy László nem volt kiváló író, de különben nem egy kortársánál és mint komáromi emléktáblája mondja: „A nemzet vigasztalója volt rossz napokban.“

A „humor“ kapós dolog lévén akkor, a húsz év körüli kezdő fiatalok is iparkodnak minél többet produkálni belőle. A huszonkétéves Balázs Sándor keserű, fanyar, néha a cinizmus határát érintő humorral rajzolja a kisemberek életét, főként szerelmi és házassági bonyodalmaikat, melyekben főszerepet játszanak a léha, könnyelmű és férjeiket csaló asszonyok. Elődeitől bizonyára tanult s Thackeraytól is. Szokoly Viktor hosszú, formátlan elbeszéléseket ír, melyekben egyesíti Lauka léhaságát és Beöthy bohémos vidámságát Balázs fanyarságával. A Bús Vitéz álnévű Matkovich Pál még nála is kisebb tehetség.

Ezeket a fiatalokat, de idősebb mestereiket is valami könnyelműséget, bohémséget szenvedő hányavetiség jellemzi, melyel a komoly dolgokból nem egyszer ízetlen tréfát űznek, s úgy rajzolják az életet, hogy furcsa erkölcsi nézeteikkel meghökentsék a tisztességes és rendes életű filisztereket.

Vas Gereben sokkal komolyabb náluk, s negyvenes évekbeli könnyebb fajsúlyú életképíró munkássága után ebben a korban lesz érettebbé, s Jókai mellett a legnépszerűbb íróvá. Novelláiban és hosszabb korrajzaiban a népeletnek, s a régi magyar patriárkális világnak rajzolója és dicsérője lesz. Nem elbeszélő művész: az igazi jellemzés, mélyebb lélekrajz és korrajz iránt kevés az érzéke, a kompozícióhoz még kevesebb. Munkái életképek és adomák mozaikjai. Humora főként jóízűen adomázó hangjában és eredeti stílusában mutatkozik. Ebben a stílusban, noha a túlságba vitt tanogatás, okoskodás, csattanókra törekvő kihegyezettség és bőbeszédűség ártanak is neki, nagyon sok az elmésség, magyaros észjárás, a néphumor szólamkincsének bősége, s az eredetiség. Jókain kívül neki van ebben az időben a legegyénibb stílusa.

Hogyha a Bach-korszak humoráról teljes képet akarnánk

adni, jóformán minden elbeszélőnkről meg kellene emlékeznünk, hiszen alig akadt közöttük egy-kettő, aki komoly munkáin kívül víg elbeszéléseket vagy életképeket ne írt volna. Hogy csak egyet említsünk a sok közül, ott van Gyulai Pál, akinek *Első magyar komikusa*, s *Vén színészének* egyes részletei a nagy angol humoristáknak is becsületére válnának. Vagy ki ne ismerné a magyar novellairodalom egyik legnagyobb remekét, *Egy régi udvarház utolsó gazdáját*, melynek mélabús hangulata — talán a *Toldi Estéjének* hatása alatt — olyan páratlanul finom és gyöngéd humor vegyül?

Boross Mihályt és Székely Józsefet csak azért említem meg, mert ők voltak azok, akik a humoros regénnyel is megpróbálkoztak. Amaz *Házasság spekulációból* c. könyvében (1850) a szabadságharc előtti állapotokat rajzolta a lehető legrikítóbb színekkel és legízléstelenebbül, emez *Liliputi Tóbiásában* (1850) az első magyar *Don Quijote*-utánezatot írta meg. Irodalmi értékük igen kevés.

Eddig rajzolt képünk elég vigasztalan volna, ha befejezésül ki nem egészítenők egy igazi, nagy humoristánkról való megemlékezéssel. Ez Jókai Mór. Természetes, hogy ez a megemlékezésünk ilyen szűk keretben csak a lehető legvázlatosabb lehet, s a nagy elbeszélő e téren szerzett érdemeire éppen csak hogy rámutathat.

Jókai már a szabadságharc előtt, húszéves korában, a magyar humor mestereként lép fel első regényéből, a *Hétköznapokból* közölt mutatványával (1845) és *Sonkolyi Gergelyével* (1846) magyar elődeit és mestereit egyszerre felülmúlva. Első komoly bírálója, Tóth Lőrinc ki is emeli ebbeli jelességét, 1852-ben pedig a *Pesti Napló* kritikusa „egészséges, földérintő” humorát már „erősebb oldalának” mondja, mint komoly, patetikus előadását. Tóth Kálmán szerint humora a Dickensével vetekszik, Beöthy László pedig még Dickensnél is nagyobb humoristának tartja. Greguss szerint „a humor teszi őt nálunk egyetlenné a maga nemében”. Tehát kortársai már pályája elején felfedezték benne a nagy humoristát, s rámutattak Dickenssel való rokonságára. A kiváló angol kétségkívül bötött rá, mint legjelesebb méltatója, Zsigmond Ferenc kimutatta, de Jókai azért nem volt Dickens utánezója. Az igazi humort eltanulni és utánözni nem lehet, humoristának születni kell.

A humor a komolyság és derű, az érzelmesség és gúny

sajátszerű vegyülete, a magunk és mások életének felülről való nézése. Ez a komolyan mosolygó életszemlélet nemcsak élet-tapasztalatokból fakad — hiszen akkor mindenki humorista volna —, hanem velünkszületett lelki alkat. Ez minden humoristánál ugyanaz, úgyhogy azonos alapvonásai miatt ők hasonlíthatók legkönnyebben össze egymással. Humorukat csak a fokozati és árnyalati különbségek választják el.

Jókai igazi humorista. Megvolt benne az a különös tehetség, hogy az élet komoly jelenségeiben is rögtön észrevette a nevetséges vonásokat, viszont a nevetségesekben a komolyakat. Megvolt benne az ehhez szükséges jószívű érzelmesség, a tréfára mindig kész, játsszi kedély, s a komolyságnak és vígságnak ellentétét kiemelni tudó ötletesség. S megvolt benne a lángésznek az a kivételes sajátsága, hogy rengeteg sok mindent, amit látott, tapasztalt, a lelkébe tudott fotografálni: emberi tulajdonságokat, arcokat, mozdulatokat, beszédeket és eseményeket. Óriási emlékezőtehetsége, mely a megfigyelések hihetetlen tömegét őrizte meg, azzal a készséggel párosult, hogy ezeket bármely pillanatban, amikor szüksége volt rájuk, fel is tudta használni. Mint humorista, nemcsak a magyar adomáknak, tréfás népmeséknek, közmondásoknak és a népnyelv tömérdek tréfás szavának és szólásának volt utólérhetetlen ismerője, hanem a magyar társadalmi és népelet ezerféle mozzanatának és alakjának is, ebből fakad humorának csodálatos magyar zamata, formai és tartalmi eredetisége.

A víg elbeszélés és életkép Kisfaludy Károly és Fáy András óta évtizedekig virágzott és számos művelőre talált, de az igazán művészi humoros novellát és genre-t Jókai teremtette meg. 1850-ben már tizenhárom ilyen elbeszélése jelent meg, melyekben a szabadságharc s a Bach-korszak egyes eseményeit és alakjait állította a humor eredeti megvilágításába (*A szerencsétlen szélkakas*, *Egy bál*, *Megvetett nagyság* stb.). *A két százsz* című kis rajzával (1851) kezdte meg humoros történeti elbeszéléseinek hosszú sorozatát. Ilyeneket mások is írtak előtte (Gaal József, báró Jósika), de ő lett ennek is a mestere, s őt utánozta ettől kezdve minden író. A *Koronát szerelemért* (1851), a *Háromszéki leányok* (1853), *Az istenhegyi székely leány* (1857), hogy csak néhányat említsünk, mintái a történeti események és régi korok humoros szemléletének, nyelvük pedig a magyaros zamatú archaizálásnak. Ez egyik főereje humorának, hiszen maga a

régieskedés is humoros hatású a régies beszéd maitól elütő voltának ellentéténel fogva. Éppen ilyen humoros hatású ellentét van a keleti emberek virágos stílusa, alázatoskodó udvariassága, hódoló ömlengése, kegyes szentenciózussága és a mi rendes európai beszédünk között. A hatásnak ezt az eszközt is gyakran használja keleti tárgyú novelláiban (pl. *Kincses Abdul és Gyáva Izmál*, 1856) és regényrészleteiben. Ebben is tanítójává lett utódainak, valamint a diákélet humoros rajzolásában. Első ilyen, ma már klasszikussá vált novella-remeke *A nagyenyedi két fűzfa* (1853). Ezen a téren csak Kuthy Lajos előzte meg.

Mindez nem meríti ki elbeszéléseinek tárgyakban és humorárnyalatokban való gazdagságát. A *Kedves atyafiakban* (1853) a régi Kisfaludy-féle víg novellafajtát emeli művészi színvonalra, mikor a régi pátriárkális magyar világ kedves és furesa alakjait rajzolja a megfigyeléseknek, tréfáknak és ötleteknek páratlan bőséggel. A negyvenes években eleséptelt életképet igazi, új életre kelti, mikor papiros-figurák és tozsképek helyett valódi embereket rajzol. Az unalmas és lerázhatatlanságában félelmes *Kulláncs úr* (*Budapesti élet* címen, 1851), a fukar, házsártos és ravasz örmény (*Az örmény és családja*, 1852), a titkos drámaíró (*Egy titkos drámaíró kinszenvedései*, 1856), Borsos uram, a nagyszerű komáromi városhajdú (*A kötél áztatva jó*, 1855) és sok más mind felejthetetlen alakok. Víg elbeszélései sokszor csak adomák, de a legkerekebben, legnagyobb könnyedséggel, közvetlenséggel és fordulatossággal elmondva (*Cibinius uram*, 1855; *Diplomatia*, 1857; *Tarka élet* c. gyűjteményében, 1855–56 és *Nagy Tükör* című tréfás füzetes vállalatában, 1856–58 igen sok ilyent közölt). Az adomaszerű szerkezet, s az adomázó hang, mint tudjuk, különösen jellemzi Jókai elbeszélő modorát. Néha finom humoros lélekelemzéseket ad. *A Két lángész egy házban* (1856) Csokonai és Lavotta-adoma, de a bogaras, ideges művészlélek kitűnő rajza is, *A hazajáró lélek* (1855) az elkényeztetett, nyaffadt, szüleikhez panaszkodni hazaszaladgáló fiatal asszonyé. Máskor szubjektív előadással színezi a maga élményeiként előadott történetkéket (*Budapesti élet*, 1851; *Az erdei dal*, 1856; *Tekintetes koldusné asszonyság*, 1857). Általában sokszor beleviszi szeretetreméltó egyéniségét elbeszéléseibe humoros bevezetések, befejezések és közbeszótt megjegyzések alakjában. Még komoly elbeszéléseibe is gyakran

belop ilyent (néha a hangulat egységét kockáztatva), vagy egy-egy humoros alakot és jelenetet.

Regényeiben tömérdek a humoros részlet. Már a legelsőben pompásakat találunk, s ettől kezdve majdnem minden regényét telehinti humorának aranyával. Ez az arany hol csak szemcsékben, hol vékony ereken, hol nagyobb darabokban csillog ki a mese komoly alapkőzetéből. Első nagy regény-sikere, az *Erdély aranykora* (1851), amennyire elragadta olvasóit a képzelet búbajos képeivel, éppen annyira megkacagtatta őket Apafi uram önagysága páratlan vígjátéki jelenetével, mikor okos feleségének sugallatára salamoni bölcsességgel intézi el az instanciázók kérelmeit, vagy a félszeg Kelemen diák, a jeles fűzfapoéta és cirkáló hadnagy furesa kalamitásaival. A *Törökvilág*-ban Teleki Mihállyal fontos politikai leveleket diktáltat, s a száraz történeti adatokat olyan humoros köntösbe öltözteti, hogy észre sem vesszük komolyságukat. A történelmi multnak ezt a humor torzító szemüvegén át való nézését, az adomázó vagy népmesét mondó jóízű kedélyességével és kissé könnyelmű, de kedves optimizmusával való elbeszélését ő honosította meg nálunk. Sokan utánozták ezt a modort, legnagyobb sikerrel később Mikszáth Kálmán.

Nem szaporíthatom a példákat ilyen kis vázlat keretében, csak arra mutatok még rá, hogy a magyar multnak és jelennek mennyi humoros alakját örökítette meg már pályájának elején. Apafi és Teleki Mihály uram, Biró Gergely, a furfangos székely, Zülfikár, a ravasz renegát, Bús Péter, a nemességére büszke, tempós és jóhumorú kálvinista kocsmáros, Kárpáthy János és Abellino, Varga uram, a végtelenül becsületes, hű, alázatos és félszeg öreg jószágigazgató, Tarnaváry, a nyersmodorú, konzervatív, fura észjárású, de jószívű és úri gondolkozású szeptemvir, az anekdotázó és elpusztíthatatlan humorú Lippay alispán, Bajesy András, a klasszikus komáromi eszmadiamester, Mákosné, a folytonosan rossz híreket hordó, pletykázó, rettenetes vénasszony és még nagyon sok más humorának remekbe készült és felejthetetlen teremtményei.

Említett kortársainak humora nem igazán szívből fakadó, inkább „Kopfhumor“, mint a német mondja, sokszor csinált, erőltetett, papirosízű, az övé meleg, közvetlen, egyéni és mindig természetes. Mikor lelkét megszállja ez a humoros hangulat, képzeletéből kifogyhatatlan bőséggel rajzanak elő a furesa

jelenetek, esetek, helyzetek és kalandok, a nevetséges alakok, a pattogóan ríposztózó párbeszéddek, adomák és szípkázó ötletek. A lángész utánozhatatlan gazdagsága ez.

Humoros stílusa, mely külön tanulmányra méltó, szintén egészen új és eredeti. Nem nehézkes, mint Vas Gerebené, nem erőltetett, mint Bernát Gazsié, hanem a legtermészetesebb, leg-
elevenebb és legmagyarosabb. A népnyelvnek tömördek tréfás nyelvi fordulatát és szavát használja — akárcsak Arany János —, s maga is megszámíthatatlan új stílusötlettel gazdagítja elbeszélő prózáinkat. Elvasaltam, jól kimoeskolták, pokolfélegyházára, ropogós-rángattát!, falufüle, pokróchangon, mi a hetvenhét ménkő ez?, moslék idő, és ezer ilyen, néha népiesen nyers szót a maga helyén mindig találóan és nem bántóan alkalmaz. „Az a pipa — úgymond — azért látszik feltalálva lenni, hogy az embernek legyen mivel bedugni a száját, hogy ne káromkodjék annyit.“ Abellino kalapjának olyan keskeny a karimája, hogy „az ember kétségbeesik, ha elgondolja, hogy minél fogva veszi le“. Az angol lord annyira elnyújtja lábát, hogy „szinte hihetetlen volt, hogy ez mind hozzá tartozzék“. A kocsmáros arra a kérdésre, hogy mit tud adni vendégeinek, ezt feleli: „Mindent biz én, nagyságos uram, csakhogy anim volt, elfogyott, anim pedig lesz, az messze van, anim pedig volna, az nincs.“ Ilyen stílusban előtte senki sem írt. A latinos, németes, franciás, tótos, cigányos, zsidós és örményes magyar nyelvet alakjai beszélnek a legmulatságosabban. Még a törökös magyarság is sikerül neki. (*A struccmadár*. 1857.) A parodizálásnak is nagy mestere. A korabeli dagályos novellastílust, sőt a saját maga patetikus modorát senki sem tudja úgy kifigurázni, mint ő (például *Baromtörténetek*, 1857).

Még beszélhetnék róla, mint adomagyűjtőről, élelapszerkesztőről, országoshírű, állandó tréfás figurák megteremtőjéről, mint humoros szónokról és csevegőről, de mindezzel csak halvány képet rajzolhatnék a humorista Jókairól. Erről csak terjedelmesebb könyvben lehetne igazán beszámolni, melynek címe „A legnagyobb magyar humorista“ volna. Jókai valóban az volt, nemcsak a Bach-korszak legnagyobb humoristája, hanem minden időké. Mikszáth és Gárdonyi sem nagyobbak nála.

Reméljük, hogy ezt a könyvet hamarosan megírja valaki.¹

¹ Eddig J. humoráról legszebben Zsigmond Ferenc írt Jókai e. monográfiájában (1924), ő lenne talán a leghivatottabb ennek a könyvnek megírására.